

**5. ULUSLARARASI
KÜLTÜR VE MEDENİYET
KONGRESİ**
12-14 NİSAN 2019
HATAY, TÜRKİYE

TAM METİN KİTABI

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Sedat CERECİ
Nurlan AKHMETOV

İSBN 978-605-7875-45-7

2019
İksad yayınevi

TAM METİN KİTABI

5. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ 12-14 NİSAN 2019 HATAY, TÜRKİYE

Editörler

Prof. Dr. Sedat CERECİ

Nurlan AKHMETOV

Institute Of Economic Development And Social Researches Publications®

(The Licence Number of Publisher: 2014/31220)

TURKEY

TR: +90 342 606 06 75

E posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksad.org www.iksadkongre.org

Bu kitabın tüm hakları İKSAD'a aittir. İzinsiz kopyalanamaz ve çoğaltılamaz.

Kitapta bulunan eserlerin yasal ve etik sorumluluğu yazarlara aittir.

İksad Publications - 2019©

Yayın Tarihi: 05.05.2019

ISBN – 978-605-7875-45-7

KONGRE KÜNYESİ

KONGRE ADI

5. ULUSLARARASI KÜLTÜR VE MEDENİYET KONGRESİ

TARİHİ VE YERİ

12-14 Nisan 2019, Hatay, Türkiye

DÜZENLEYEN KURUM

İKSAD- İktisadi Kalkınma ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü

KONGRE BAŞKANI

Prof. Dr. Sedat CERECİ

KOORDİNATÖR

Nurlan AKHMETOV

YABANCI KONUŞMACILAR / KATILIMCILAR

Doç. Dr. Bayan KERIMBEKOVA (Kazakistan)

Сафаров Хусейн (Tasikistan)

PIOTR ROMANIUK, TETYANA SEMIGINA (Ukrayna)

Т.Ж.Абенова, Н.Б.Толбаев (Kazakistan)

Mohammed Ali Jwaid AL-MOHAMMED (Irak)

Шейнкин Юрий Григорьевич (Rusya)

KONGRE DİLLERİ

Türkçe ve tüm lehçeleri, İngilizce, Rusça

ELMALILI M. HAMDİ YAZIR'IN HAK DİNİ KUR'AN DİLİ İSİMLİ TEFSİRİNDE KAYNAKÇA GÖSTERİMİNDE DÜŞÜLEN HATALAR

Ahmet Sait SICAK

Dr. Öğr. Ü., MKÜ İlahiyat Fakültesi

Recep BİLGİN

Dr., Hadis, Milli Eğitim Bakanlığı

Özet

İlk dönem tefsir rivayetlerinin isnad açısından problemlili oluşuna değinerek “Üç şeyin aslı yoktur; meğâzî, melâhim ve tefsîr” diyen Ahmet b. Hanbel’i (v. 241/855) doğrulayan bazı nakillerin tefsir ilminin tedvininden sonra oluşan literatür içerisinde de yer bulduğu görülür. Hatta tefsir geleneğinde müfessirlerin kendinden önceki tefsirlerden yaptıkları alıntılarda da ilk kaynaklara inmemeye veya bilginin doğruluğunu tespit konusunda titiz davranmamanın genel bir yönelim olduğuna şahit olunur. Bu durum akademik kaygıların yanı sıra tefsir eserleri başta olmak üzere doğruluk ve mevsukiyetiyle değer kazanan İslami literatürün gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Son zamanlarda klasik tefsirler üzerine yapılan tahkik ve tahrir çalışmalarına gösterilen yoğun ilginin de bu sebeple oluştuğu söylenebilir.

İlmî çalışmalarda bir eserin içerdiği bilgilerin yanı sıra bu bilgilere hangi kaynaklardan ulaşıldığının belirtilmesi de önem arz etmektedir. Türkiye’de Latin harfleriyle yazılmış ilk tefsir olma özelliğini taşıyan Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın (1878-1942) *Hak Dini Kur’an Dili* isimli tefsiri de kendi ifadesiyle “Arabca muayyen bir tefsir kitabının tercemesi değildir” ve birçok kaynaktan yararlanılarak telif edilen özgün bir eserdir. Yazır, eserinin mukaddimesinde; “daima nezdinde bulunan me’hazler (kaynaklar)” tanımlamasıyla 10 eseri açıkça zikretmesine ek olarak hangi durumlarda kaynaklara yer verip-vermeyeceğine dair metodunu açıklayarak kaynak verme konusundaki hassasiyetini göstermiştir. Bunun yanı sıra o, eserin yazımında “İstanbul kütüphanelerinde mevcut olan birçok tefsirlere ve diğer ulûm-ü fûnun kitaplarına da müracaat edildiğini” belirtmiştir. Eserlerin kaynaklarının değerli oluşu hakkındaki farkındalık, Elmalılı tefsiri üzerine bugüne kadar yapılan çalışmaların hemen hepsinde devam etmiş az veya çok onun istifade ettiği bu kaynaklara değinilmiştir.

Bu tebliğde Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın *Hak Dini Kur’an Dili* isimli tefsirinde kaynak gösteriminde yapılan hataların tespiti amaçlanmaktadır. Araştırmanın ortaya koyduğu sonuçların doğruluk değerini arttırmak için *Hak Dini Kur’an Dili* tefsirinin Elmalılı tarafından yazılan müsveddeleri, tebyiz edilen el yazması nüshaları, Osmanlıca ve Latin harfleriyle neşredilen baskıları gözden geçirilip değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Çalışmanın güncelliğini arttırmak açısından *Hak Dini Kur’an Dili* tefsirinin sadeleştirmeleri de araştırma kapsamına alınmıştır. Böylelikle hem bu çalışmaların orijinal metne uyumları ve akademik

olarak yetkinlikleri hem de ilim ve kültür dünyasına katkıları tespit edilmiş olacaktır. Elmalılı ve tefsirinin kaynaklarını konu alan veya bu konuya değinen araştırmalar da araştırma kapsamına dâhil edilerek kaynak verme hususunda gelişen imkânların doğru bilgiye ulaşmadaki başarıyı etkileyip etkilemediği veyahut da araştırmacıların bu imkânları eserlerine yansıtıp yansıtamadıkları tespit edilmiş olacaktır.

Yapılan araştırma sonucunda Elmalılı tefsirinin Latin harfleriyle basılan orijinal metinlerinde tespit edilen kaynak gösterimine dair bazı yanlışların tefsirin Osmanlıca aslında olmadığı görülmüştür. Bunların yanı sıra Osmanlıca nüshalarda da kitap ve yazar ismine dair yapılan bazı yanlışlar tespit edilmiştir. Bu yanlışlar ise kimi zaman Elmalılı'nın kendi verdiği kaynaklarda ortaya çıkarken kimi zaman da kendisinden alıntı yaptığı kaynakta, yanlış verilen kaynak bilgisi sebebiyle meydana gelmektedir. Bunların Latin harflerine yapılan çeviriler ve sadeleştirmelerde de tekrar ettiğine şahit olunmuştur. Bazı sadeleştirmelerde kaynak gösterimi açısından hassasiyet gösterilse de birçok yanlış tekrar edilmiştir. Sadeleştirmelerde muhataplarının anlayacağı şekilde dilin güncellenmesi hedeflenirken verilen yabancı kaynakların telaffuzunun günümüz Türkçesiyle ifade edilmemesi de kaynak gösterimine dair diğer bir eksikliği oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, Kaynakça, Hatalar, Yanlışlar, Tefsir, Literatür

Giriş

İlmî çalışmalarda bir eserin içerdiği bilgilerin yanı sıra bu bilgilere hangi kaynaklardan ulaşıldığının doğru bir şekilde belirtilmesi de önem arz etmektedir. Bu durum İslamî kaynaklar özelinde bilginin değerinin/otantikliğinin tespiti manasına gelmesine ek olarak farklı alanlarda uzman ve hüccet olarak kabul edilmiş kişilerin sözlerini nakletme açısından da bilgiye değer kazandıran bir unsurdur. Aynı zamanda bilgi sahibinin emeğine saygı olarak da kabul edilebilecek bu tavır günümüz terminolojisi ile intihali (plagiarism) de önlemenin en etkin metodudur.

İlk dönem tefsir rivayetlerinin isnad açısından problemlili oluşuna¹ değinerek “Üç şeyin aslı yoktur: Tefsir, melâhim (büyük olaylar ve savaşlar hakkındaki destanlar), meğâzi (kahramanlık hikâyeleri).”² diyen Ahmet b. Hanbel'i (ö. 241/855) doğrulayan bazı nakillerin tefsir ilminin tedvininden sonra oluşan literatür içerisinde de yer bulduğu görülür. Hatta tefsir geleneğinde müfessirlerin kendinden önceki tefsirlerden yaptıkları alıntılarda da ilk

¹ Elbette bu söz tefsirle ilgili sahih rivâyetlerin olmadığı mânasına gelmemektedir. Çünkü sınırlı sayıda da olsa sahih ve merfu' rivâyetler mevcuttur. Bununla birlikte genelde Ahmed b. Hanbel'in bu sözü; tefsir rivâyetlerinin çoğunun tâbiine ait olup, bunların muttasıl bir senetten yoksun bulunduğu, sahâbeye kadar sahih bir senetle ulaşan hadisler içinde hüccet olabilecek merfu' hadislerin oldukça az olduğu şeklinde yorumlanmıştır. İlgili kaynaklar ve ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Sait Sıcak, *Kur'an Tefsirinde Öznellik* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 150.

² Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb Bağdadî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbü's-sâmi'*, thk. Mahmûd Tahhân (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1403/1983), 2: 162.

kaynaklara inmemeye veya bilginin doğruluğunu tespit konusunda titiz davranmamanın genel bir yönelim olduğuna şahit olunur. Bu durum tefsir usûlü ve tarihine dair eserlerde, rivayet tefsirinin zaafı olarak kaynak güvenilirliğinin; senedlerin hazfedilmesi dolayısıyla senetsiz ve tahkiksiz rivayetlerin tefsirlerde bulunması, uydurma rivayetlerin tefsire sokulması ve İsrailiyâta yer verilmesi şeklinde tespit edilen temel üç sebepten³ birisi olarak belirlenmesini sonuç verir. Bu sebepler dirayet yönteminin zaaf noktaların⁴ oluşturmaya da rivayet yönteminin kullanıldığı dirayet ağırlıklı tefsirler için de geçerlidir.⁵ Kaynak güvenilirliği hususunda hâle mutabık olarak rivayet ve dirayet ağırlıklı tefsirler için belirlenen bu zaaf, akademik kaygıların yanı sıra tefsir eserleri başta olmak üzere doğruluk ve mevsukiyetiyle değer kazanan İslami literatürün yeniden gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır. Son zamanlarda klasik tefsirler üzerine yapılan tahkik ve tahrir faaliyetlerinin yanı sıra müellifin belirttiği kaynaklara ulaşma (azv/isnad)⁶ çalışmalarına gösterilen yoğun ilginin de bu sebeple oluştuğu söylenebilir.

Türkiye’de Latin harfleriyle basılmış ilk tefsir⁷ olma özelliğini taşıyan Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın (1878-1942) *Hak Dini Kur’an Dili* isimli tefsiri de kendi ifadesiyle “Arabca muayyen bir tefsir kitabının tercemesi değildir” ve birçok kaynaktan yararlanılarak telif edilen özgün bir eserdir. Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* isimli tefsirinin mukaddimesinde, eserinde kullandığı kaynaklar arasında “daima nezdinde bulunan me’hazler” (kaynaklar) tanımlamasıyla 10 eseri açıkça zikretmiştir. Buna ek olarak hangi durumlarda kaynaklara yer verip-vermeyeceğine dair metodunu açıklayarak ve bunu tefsirinde tatbik ederek kaynak verme konusundaki hassasiyetini göstermiştir. Bunun yanı sıra o, eserin yazımında “İstanbul kütüphanelerinde mevcut olan birçok tefsirlere ve diğer ulûm-ü fûnun kitablarına da müracaat edildiğini” belirtmiştir.⁸ Eserlerin kaynaklarının değerli oluşu hakkındaki farkındalık *Elmalılı Tefsiri* üzerine bugüne kadar yapılan çalışmaların hemen hepsinde devam etmiş az veya çok onun istifade ettiği bu kaynaklara değinilmiştir.

³ Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur’ân* (Kahire: Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, ts.), 2: 23-28; Muhammed Hüseyin Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.), 1: 115-147; *el-İtticâhâtü'l-münharife fi tefsîri'l-Kur’ânî'l-Kerîm devâfi’uhâ ve def’uhâ*, 3. Baskı (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1406/1986), 18; Muhammed b. Muhammed Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevzuât fi kütübi’t-tefsîr*, 4. Baskı (Kahire: Mektebetü’s-Sünne, 1407/1987), 113; Nûre’d-Dîn Muhammed İtr el-Halebî, *Ulûmü'l-Kur’ânî'l-Kerîm* (Dimeşk: Dâru’s-Sabah, 1414/1993), 74-77; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 225; Mütéhassıs Ulemâ Heyeti, *el-Mevsûatü'l-Kur’âniyyeti’l-mütéhassasa* (Mısır: el-Meclisü'l-A'lâ li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 1422/2002), 294; Muhsin Demirci, *Tefsîr Tarihi*, 41. Baskı (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 121-130.

⁴ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*, I, 199-202; *el-İtticâhâtü'l-münharife*, 20; Ebû Şehbe, *el-İsrâiliyyât ve'l-mevzuât*, 113-114; Mütéhassıs Ulemâ Heyeti, *el-Mevsûatü'l-Kur’âniyyeti’l-mütéhassasa*, 294-295; Muhammed Abdül Moneim el-Qai’, *el-Eslân fi ulûmi’l-Kur’ân* (b.y.: y.y., 1996/1417), 117-118; Demirci, *Tefsîr Tarihi*, 153-155.

⁵ Abdullah Aygün, “Tefsirlerin Rivayet ve Dirayet Ayrımının Sorunları”, *Gümüştane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/8, (2015): 152-153. Bu durum dirayet tefsirlerinin sıhhati için vaz edilen rivayete dayanma şartını sahil rivayete şeklinde anlaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Krş. Necmettin Çalışkan, *Habenneke ve Nüzûl Sıralı Tefsiri* (İstanbul: Şule Yayınları, 2017), 169-170.

⁶ Örnek metot için bk. Şihâbüddîn Mahmud Âlûsî, *Rûhu’l-meânî fi tefsîri’s-Seb’i’l-Mesânî* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1431/2010), 1: 71-72.

⁷ İshak Özgel, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Tefsiri ve Hakkında Yapılmış Çalışmalar Bibliyografyası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 10/19-20 (2012): 327.

⁸ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1971): I, Mukaddime, 20.

Bu tebliğde, kaynak verme konusundaki hassasiyetine rağmen rivayet ve dirayet ağırlıklı tefsirlerin zaaf noktalarını oluşturan kaynak verme konusundaki aksaklıklardan bigâne kalamayan Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* isimli tefsirinde kaynak gösteriminde yapılan hataların tespiti amaçlanmaktadır. Tebliğin giriş bölümünde de belirtildiği üzere *Elmalılı Tefsiri*'nde eserin kaynaklarına dair yer alan hata, yanlış ve belirsizlikler *Hak Dini Kur'an Dili*'nin kaynaklarını konu alan akademik çalışmalar üzerinden de tespit edilmiştir. Bu sebeple konu *Elmalılı Tefsiri*'nin metninde ve yapılan akademik çalışmalarda bulunan (hata, yanlış ve belirsizlikler) olmak üzere iki bölüm üzerinden işlenecektir.

1. Metinde Bulunan Hatalar

Kaynak veriminde ve naklinde yapılan yanlışlar, hatalar ve belirsizlikler; şahıs isimlerinde, kitap isimlerinde, hem şahıs hem eser isimlerinde, kitap bölümlerine dair bilgilerde yapılan hatalar olarak dörde ayrılabilir. Bu hatalardan bazıları Elmalılı'ya aittir. Yapılan yanlışlar ve diğer hatalar ise Osmanlıca tebyizlerde dolayısıyla Osmanlıca tıpkıbasımlarda, Latin harfleriyle basılan orijinal metinlerde ve sadeleştirmelerde yer almaktadır. Yapılan açıklamalarda hata, yanlış ve belirsizliklerin failleri *Hak Dini Kur'an Dili* nüshaları üzerinden ortaya çıkarılacaktır. Bununla birlikte yanlış yapanın kim veya yanlış yapılan nüshanın hangi *Elmalılı Tefsiri* nüshası olduğu bilgisine ulaşmanın sadece bir tefsiri ilgilendirdiği ortadadır. Bu sebeple *Tefsirlerde Kaynak Güvenilirliği Sorunu* başlığını daha iyi yansıtabilmek için kendinden önceki tefsirlerden *Hak Dini Kur'an Dili* tarafından tevarüs edilen hata ve yanlışlar *Elmalılı Tefsiri*'nde ortaya çıkan yanlışlara öncelenecek konunun ilk bölümünde yer alacaktır. İkinci bölümü ise *Hak Dini Kur'an Dili'nde Ortaya Çıkan Hatalar ve Belirsizlikler* bölümü teşkil etmektedir.

1.1. Önceki Tefsirlerden Tevarüs Edilen Hatalar

Elmalılı, İnşikâk sûresinin dördüncü âyetinin tefsirinde Âlûsî'yi (ö. 1270/1854) kaynak göstererek, İshâk b. İbrâhîm b. Sinîn Ebü'l-Kâsım el-Huttelî'nin (ö. 283/896) *Kitâbü'd-dîbâc*'ından⁹ bir hadis nakletmektedir. Literatürde el-Huttelî'nin künyesinin nasıl okunacağına dair birçok farklı görüş bulunmaktadır. *DİA* ve bazı kaynakların el-Huttelî الخُتْلِيَّ olarak kaydettiği¹⁰ bu künye bazı kaynaklarda el-Hatliyyu “الخُتْلِيَّ”¹¹ el-Huttuliyyu “الخُتْلِيَّ”, el-Hutlî “الخُتْلِيَّ”¹² ve el-Hutt?lî “الخُتْلِيَّ” şeklinde de harekelenmektedir.¹³

⁹ İshâk b. İbrâhîm b. Sinîn Ebü'l-Kâsım el-Huttelî, *Kitâbü'd-dîbâc* (y.y.: Dâru'l-Beşâir, 1414/1994), 1: 102.

¹⁰ Ebu'l-Faysal Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Tefsîru'l-müntebih bi tahrîri'l-müştebih*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Müracaat: Ali Muhammed el-Buhârî (Beyrut/Lübnan: Mektebetü'l-İlmîyye, ts.), 1: 297; Erhan Yetik, “Huttelî Ebü'l-Fazl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 428; Cemil Akpınar, “Huttelî, İbnü'l-Cüneyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 429.

¹¹ Muhammed b. Muhammed Abdürrezzâk el-Hüseynî Ebü'l-Feyz ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs* (y.y.: Dârü'l-Hidâye, ts.), 28: 393.

¹² Muhammed b. Abdillâh, (Ebî Bekr) b. Muhammed İbn Mücâhid eKaysî ed-Dimeşkî eş-Şâfiî, Şemsü'd-Din, eş-Şehîr bi'bni Nâsîru'd-Din, *Tavdîhu'l-müştebih fi dâbtı esmâi'r-ruvâti ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm*, thk. Muhammed Naîm el-Arkasûsi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1993), 2: 210.

Elmalılı'nın yaptığı alıntıda ise harekelemekten öte kelimenin resminin de (harfler) değiştiği görülür. “Âlûsînin naklettiği üzere Ebül-kasimi Cîlî Dîbacda”¹⁴ ifadesinde kitap ismi doğru verilse de müellifin isminin bir kısmında hata yapılmıştır. “الْحَلِّيُّ” Osmanlıca nüshada “جَلِّي”¹⁵. Cîlî olarak yazılmış ve Latin harflerine böylece aktarılmıştır. Âlûsî'den aktarılan bu kaynak Âlûsî'nin söz konusu *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî* adlı tefsirinde de aynı şekilde geçmektedir.¹⁶ Bu sebeple hatanın nakledilen metinden¹⁷ kaynaklandığı söylenebilir.¹⁸

1.2. Hak Dini Kur'an Dili'nde Ortaya Çıkan Hatalar ve Belirsizlikler

Tefsirinde murâd-ı ilâhîyî yansıtmayı hedefleyen müfessirin en önemli tefsir kaynağı Kur'an-ı Kerîm'in kendisidir. Bu sebeple tefsirlerde Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine dair binlerce örneğe rastlamak mümkündür. Elmalılı'nın kendisinin de belirttiği gibi onun da en önemli tefsir kaynağı Kur'an'dır.¹⁹ *Hak Dini Kur'an Dili*'nde Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin binlerce örneği bulunmaktadır. Tefsirde bu konuda rastlanılan hataların birinci olarak âyet metinlerinde ikinci olarak ise âyetlerin sûrelerine dair verilen bilgilerde ortaya çıktığı görülür.²⁰

Bilindiği üzere Kur'an'da birçok benzer lafızlara (lafzî müteşabih) sahip âyet bulunmakta ve özellikle hafızlar tarafından bu âyetlerin kimi zaman karıştırıldığına şahit olunmaktadır. Kendisi de hafız olan Elmalılı bazı benzer âyetleri birbiriyle karıştırarak naklettiği görülmektedir. Tûr sûresi dördüncü âyetin tefsirinde Bakara sûresinin 125. âyetindeki lafızlarla “أَنْ طَهَّرَا بَيْنِي لِلطَّانِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ” Hac sûresi 26. âyetinde bulunan lafızlar

¹³ Fuad Sezgin, *Târîhü't-türâsi'l-Arabî: ulûmü'l-Kur'ân ve'l-hadîs*, Nakalehu ile'l-Arabiyye: Mahmûd Fehmî Hicâzî; Racea: Arefe Mustafâ, Saîd Abdurrahîm (Riyad: Câmîati'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1403/1983), 1: 312.

¹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1971: 8: 5674; 1993: 8: 331; 2003: 9: 347; 2011: 9: 397; 2015b: 9: 392; 2018: 9: 99.

¹⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015), 11: 254.

¹⁶ Âlûsî'nin Müessesetü'r-Risâle baskısında esas alınan İstanbul III. Ahmet Kütüphanesindeki asıl nüshada (1431/2010: I, 67) “الجبلي” şeklinde geçmektedir Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmud, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1431/2010), 28: 399.

¹⁷ Bu ibare Âlûsî'nin tefsirinin, Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî 1405/1985. 4. baskısında da “الجبلي في الديباج” (30: 79) olarak yer almaktadır. Mektebetü's-Şâmîle adlı programda yer alan dijital nüshasında “الجبلي في الديباج” ifadesi “الجبلي في الديباج” şeklinde geçmektedir. Bu nüshada asıl nüshadaki “الجبلي” ibaresindeki “ج” harfinin “ح” ve “ب” harfleri şeklinde yanlış okunup dijital hatalı bir şekilde aktarıldığı söylenebilir. Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmud, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî* (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 15: 288.

¹⁸ Elmalılı'nın daima nezdinde bulunan kaynaklar olarak sıfatlandığı eserler arasında olan Âlûsî'nin *Rûhu'l-meânî fî tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî* isimli tefsiri Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde yer alan Elmalılı Koleksiyonu'nda bulunmamaktadır. Bu sebeple Elmalılı'nın alıntı yaptığı baskının hangi baskı olduğunu ve mezkûr baskıda böyle bir hatanın olup olmadığını bilememekteyiz. Bununla birlikte Elmalılı'nın “İstanbul kütüphanelerinde mevcut olan birçok tefsirlere ve diğer ulûm-ü fûnun kitaplarına da müracaat edildi” (Yazır, 1971: I, Mukaddime, 20) ifadesindeki kütüphanelerden birinin bu eser için III. Ahmet Kütüphanesi olabileceği söylenebilir.

¹⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1971: 1: Mukaddime, 29-30.

²⁰ İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli ve Abdullah Yücel tarafından yapılan Azim Yayınları'nın İstanbul'da 1992 yılında neşrettiği sadeleştirilen önsözünde “Ayrıca eserin sadeleştirilmesi esnasında, tefsire yardımcı olmak üzere başka sûrelerden alınan âyetlerin ait oldukları sûre isimlerinden dalgınlıkla yanlış verilmiş olanlar da düzeltilmiştir.” şeklinde bir açıklama bulunmaktadır. Bunun üzerine yapılan taramalarda yanlış verilen sûre isimleri bulunamayınca eserde tefsir kaynaklarının tespitini yapan DİB Haseki Eğitim Merkezi eğitimcilerinden Abdullah Yücel hocamızla yapılan görüşmeyle söz konusu hataya ulaşılmıştır. Abdullah Yücel -DİB Haseki Eğitim Merkezi Eğitimcilerinden- “Elmalılı Tefsirinde Yanlış Verilen Sûre İsimleri” konulu görüşme, İstanbul: (23.03.2019).

“وَطَهَّرْ بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعَ السُّجُودِ” birleştirilerek “Ka’benin ma’muriyyeti de وطهر بيتي” denilmiştir.²¹ mısdağınca etrafındakilerin ve huccacın kesret ve ziyaretiyledir.” Osmanlıca tıpkıbasımında da aynı hatanın bulunduğu görülmektedir.²² Elmalılı üzerine yapılan sadeleştirme çalışmalarında bu yanlış düzeltilmiştir.²³

Elmalılı Bakara sûresinin 131. âyetinin tefsirinde “bu emir surei İbrahimde « وَكَذَلِكَ نُرَىٰ إِبْرَاهِيمَ » وَكَلَّمَ جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَىٰ كَوْكَبًا » «مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ» üzere” diyerek mezkûr âyetlerin İbrâhîm²⁴ sûresinde olduğunu belirtmektedir. Osmanlıca nüshasında bulunan bu hata²⁵ Latin harflerine çevrilen metinde de düzeltilmeden veya herhangi bir uyarı yapılmaksızın alınarak tekrar edilmiştir.²⁶ Oysaki verilen âyetler En’âm sûresi 75 ve 76. âyetlerdir. Âyetler doğru verilse ve tefsir doğru yapılırsa da kitap bölümüne (sûre) dair verilen bilgi yanlıştır. Bir müellifin Kur’ân’ın Kur’ân’la tefsirine dair verdiği binlerce kaynak bilgisi içerisinde bunların birkaçında hataya düşmesi normal görülebilir. Elmalılı üzerine yapılan sadeleştirme çalışmalarında bu yanlış düzeltilmiştir.²⁷

Hak Dini Kur’an Dili tefsirinin diğer bölümleri için mevzubahis olmasa da mukaddime bölümü “tahrifat” olarak vasıflandırılacak bazı değişikliklere maruz kalmıştır.²⁸ Bu tahrifin Elmalılı’nın el yazması müsveddelerini temize çekerek üç kopya olarak çoğaltan Mahmut Bedrettin Yazır’ın²⁹ (1895-1952) kaleme aldığı metinlerde de görülmesi yapılan değişikliklerin iradi olarak ortaya çıktığının düşünülmesine sebep olmaktadır. Mezkûr tahrifat ise sonraki baskılarda bilinçsizce tekrar edilmiştir. Bu hatalardan *Elmalılı Tefsiri*’nin kaynakları da nasibini dolaylı olarak almıştır. Mukaddime bölümünün Elmalılı’nın kendi el yazması orijinal metninde “Türklerin medâr-ı iftihâr olan ulemasından Fenârî merhûm ilm-i usûlden otuzüç senede telif etmiş olduğu "Fusûl-i Bedâyi'" nâm eserinde şöyle tasrîh eder: "Kur’ân tercemesine Kur’ân demek bir küfürdür"³⁰ şeklinde yer alan bu cümle Osmanlıca tebyizler ve tıpkıbasımlar³¹ dâhil olmak üzere diğer nüshalarda bulunmamaktadır.³² *Elmalılı Tefsiri*’nin kaynaklarına dair hem müellifin ismi (Molla Fenârî v. 834/1431) hem de eser isminden (*Fusûlü’l-bedâyi*) oluşan bu bilgi kaybı Elmalılı’nın hatası olmasa da diğer nüshaların ve basımların yanlışı olarak ilgili metinlerde yer almaktadır.

²¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1971: 7: 4551.

²² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2015: 9: 174.

²³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2007: 7: 297; 2018: 7: 368.

²⁴ Buradaki hatanın İbrâhîm sûresinde benzer bir âyet bulunmasından değil de konunun Hz. İbrahim’le ilgili olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Hz. İbrahim’in iman süreci birçok sûrede konu edilse de İbrâhîm sûresinde Hz. İbrahim’in hayatının başka bir dönemine (Hz. Hacer ve Hz. İsmail’i Mekke’de bıraktığı zaman yaptığı duaya) değinilmektedir.

²⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2015: 1: 449.

²⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1971: 1: 498.

²⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2007: 1: 490, 2018: 1: 496.

²⁸ Necmi Atik, “Elmalılı’nın “Hak Dini Kur’ân Dili” Adlı Tefsiri’nin Mukaddimesi’nin Edisyon Kritiği”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 6 (2016): 129-30.

²⁹ Heyet. *İslâm-Türk Ansiklopedisi*, 2: 55-56. İstanbul: y.y., 1945; Atik, “Elmalılı’nın “Hak Dini Kur’ân Dili” Adlı Tefsiri’nin Mukaddimesi’nin Edisyon Kritiği”, 100.

³⁰ Atik, “Elmalılı’nın “Hak Dini Kur’ân Dili” Adlı Tefsiri’nin Mukaddimesi’nin Edisyon Kritiği”, 111.

³¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2015: 1: 10.

³² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1971: 1: 15; 2007: 1: 25; 2018: 1: 9.

Elmalılı, Rûm sûresinin altıncı âyetinin tefsirinde “Lâkin İngiliz müverrihi Kiyon Roma imparatorluğunun sukut ve izmihlâli” ifadesiyle eser ve yazar hakkında bilgileri Ömer Rıza (Doğrul) tarafından çevrilen Mevlânâ Şiblî el-Nu’mânî’nin İstanbul: Asâr-i İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı/Amedî Matbaası’nda 1346/1928 yılında basılan *Asrı Saadet Tarihi*’nin 3. cildinden naklen aktarmaktadır.³³ Oysaki eserin orijinal adı; *The decline and the Fall of Roman Empire (Roma İmparatorluğu’nun sukut ve İzmihlâli=Roma İmparatorluğu’nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi)*’dir ve yazarı Edward Gibbon’dur (ö. 1794). *Elmalılı Tefsiri*’nin Latin harfleriyle yapılan baskısında “Gibbon” ismi yanlışlıkla “Kiyon” olarak kaydedilmiştir.³⁴ Sonradan yapılan sadeleştirmelerde de aynı şekilde “Kiyon” isminin kullanımına devam edildiği görülmektedir.³⁵ Osmanlıca tıpkıbasımında dipnotta yer alan bu bilginin oldukça küçük bir hat ile “كيبون” şeklinde doğru olarak yazıldığı tespit edilmiştir.³⁶ Bu durum yazar adının orijinal metinde doğru olarak kaydedildiği fakat Latin harflerine dönüştürme sürecinde “ي” ve “ب” harflerinin tek bir harf olarak “ي” harfi şeklinde anlaşıldığını göstermektedir.³⁷ Bu eserin, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 3591 kayıt numaralı Mahmut Bedrettin Yazır’ın yazdığı Osmanlıca el yazması nüshasının *Hak Dini Kur’an Dili*’ne ait beşinci cilt 3549. sayfasında da aynı şekilde diğer nüshaya göre biraz daha açık bir şekilde mahtut olduğu görülmektedir.

Kaynak gösteriminde ortaya çıkan hataların bir kısmı da eser ve müellif hakkında verilen yanlış bilgiye değil de aktarılan bilgilerin kaynağa ulaşmayı sağlayacak netlikte olmamasından kaynaklanmaktadır. Kaynak gösterimindeki bu belirsizlikler müellifin isminin veya künyesinin herkesçe bilinmemesi sebebiyle oluştuğu gibi birçok eseri olan müellifin eser isminin verilmemesi veya literatürde aynı adla birçok eser bulunmasına rağmen müellifin isminin açıklanmaması sebebiyle de ortaya çıkmaktadır.

Hak Dini Kur’an Dili’nin metninde bazı eserlerin yazarları eksik olarak veya mahlaslarıyla verilmektedir. Elmalılı Mücâdele sûresi 11. âyetin tefsirinde “İbni Lâl Mekârimi ahlâkta”³⁸ ifadesiyle naklettiği bir hadisin kaynağını vermektedir. Araştırmamıza göre “İbni Lâl” künyesi ile aktarılan müellifin isminin tamamı Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Ferec b. Lâl el-Hemedânî eş-Şâfiî’dir (ö. 398/1007). Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî’nin (ö. 748/1348) (ابن لال في مكارم الأخلاق) şeklindeki aynı ibareyi *Siyeru âlâmü’n-nübelâ* adlı eserinde de kaydetmekte ayrıca el-Hemedânî’nin *Sünen* ve *Mu’cemu’s-sahâbe* isimli iki eseri olduğunu belirtmektedir.³⁹ “İbni Lâl Mekârimi ahlâkta” şeklinde kaynak veren ilk şahıs Ebü’l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-İrâkî’dir (ö. 806/1404) ve bu ibareyi (ابن لال في مكارم الأخلاق)

³³ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1971: 6: 3802.

³⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1971: 6: 3802.

³⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1993: 6: 14; 2003: 6: 457; 2007: 6: 265; 2011: 6: 366; 2012: 5: 354; 2015b: 6: 446; 2018: 6: 260.

³⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 2015: 8: 8.

³⁷ Diğer bir örnek için bk. “Döğlorya Martirom”. Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1971: 5: 3233.

³⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1971: 7: 4796; 1993: 7: 188; 2003: 8: 140; 2012: 8: 138; 2018: 7: 622.

³⁹ Zehbî, *Siyeru âlâmü’n-nübelâ*, 12: 523.

İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn'in hadislerini tahrir ettiği eserinde kaydetmiştir. Ondan sonra ise aynı ibarenin Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kâdîhân el-Müttakî el-Hindî'nin (ö. 975/1567). *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-efâl* adlı eserinde olduğu görülmüştür.⁴⁰ Bu sebeple Elmalılı'nın bu rivayeti kaynakları arasında bulunan *Kenzü'l-ummâl*'den aldığı söylenebilir. Bu kaynağın Elmalılı'nın tefsirinin kaynakları üzerine de çalışılmış ve kısmî isnad işleminin yapıldığı Huzur Yayınları'nın sadeleştirmesinde verilmesi de bu çalışmanın değeri açısından önemlidir.⁴¹

2. Elmalılı Tefsiri'nin Kaynakları Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalarda Bulunan Hatalar

2.1. Fihristte Bulunan Hatalar

Hak Dini Kur'an Dili'ne ek olarak 1982 yılında basılan fihristte "Totistan kostantin" şahıs ismi kitap fihristine alınmıştır. Tefsir metninin bağlamından ve "Totistan Kostantine kadar" ibaresinden⁴² açıkça şahıs ismi olduğu anlaşılan bu ismin kitap fihristine alınması bilgi değil dizgi hatası olarak kabul edilebilir. Aynı fihristte "*Fetevâd*" şeklinde verilen kitap ismi Elmalılı'nın "lâkin Nevevî Fetavade ru'yeti tashih etmiş" ifadesinden⁴³ zuhûlen alınmıştır. Nevevî'ye (ö. 676/1277) ait olan kitabın asıl ismi *el-Mensûrât ve uyûnü'l-mesâili'l-mühimmât (el-Mesâilü'l-mensûre, Uyûnü'l-mesâili'l-mühimme fetâvâ'l-imâm en-Nevevî)*'dir. *Hak Dini Kur'an Dili*'nin metninde doğru olarak aktarılan bu kaynak fihriste Türkçe'de ismin bulunma halini ifade eden "de" hali yerine fetva kelimesinin çoğulu olan fetevâ kelimesinin cemi mükesser Arapça çoğul ekiyle elde edildiği zannedilip fetevât şeklinde anlaşılacak yazılmıştır. Fihriste harf eklemek suretiyle yapılan bu hataya benzer bir hata da harf eksiltiyle meydana gelmiştir. Metinde "Hürmüsün nevamisini Arabîye nakletmiştir"⁴⁴ ibaresindeki "nevamis" fihristte "Nevâmi" olarak kaydedilmiştir.⁴⁵

2.2. Diğer Akademik Çalışmalarda Bulunan Hatalar

Hak Dini Kur'an Dili'nin kaynakları üzerine yapılan bir doktora tezinde, tefsir metninde Fâtiha sûresi yedinci âyetinin tefsirinde "Keşfi pezdevî" olarak geçen⁴⁶ Abdülazîz el-Buhârî'nin (ö. 730/1330), *Keşfü'l-esrâr fi şerhi Usûli'l-Pezdevî* adlı eseri kelâm ilmine âit

⁴⁰ Alâu'd-dîn Ali b. Hüsâmeddin İbn-i Kâdîhân, *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-efâl*, thk. Bekrî Hayyanî-Safvet es-Sikâ, 5. Baskı (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 10: 181.

⁴¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2007: 7: 512.

⁴² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1971: 5: 3163; 2015: 6: 394.

⁴³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1971: 7: 4585.

⁴⁴ Yazır, 1971: 3: 1752.

⁴⁵ Ahmed b. el-Kâsım b. Halîfe b. Yûnus el-Hazrecî Muvaffakuddîn Ebü'l-Abbâs (İbn Ebû Usaybia). *Uyûnü'l-enbâ fi tabakâti'l-etibbâ*. thk. Dr. Nazar Rîdâ (Beyrut: Dâru Mektebetü Hayat, ts.), 1: 86; Uysal v. dğr. *Hak Dini Kur'an Dili Fihrist ve Lügati*, 555.

⁴⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1971: 1: 129.

eserler arasında zikredilmektedir.⁴⁷ Oysaki bu eser Pezdevî'nin fıkıh usûlü eserine dair şerh çalışması olup aynı zamanda bir usûl-i fıkıh külliyyatı niteliğindedir.

Elmalılı Şuârâ sûresi 194. âyetinin tefsirinde “Necmüddini kübrâ tefsirinde der ki:” şeklinde Necmeddin-i Kübrâ'dan (ö. 618/1221) alıntı yapmaktadır.⁴⁸ Elmalılı'nın kaynaklarını konu alan “Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır ve Hak Dini Kur'ân Dili” adlı araştırmasında İsmet Ersöz de Necmeddin-i Kübrâ'yı Elmalılı'nın kaynaklarını arasında göstermektedir. Bununla birlikte *et-Te'vilâtün-Necmiyye* isimli eseri de Necmeddin-i Kübrâ'ya atfederek kaydetmiştir.⁴⁹ Kaynaklarda Necmeddîn-i Kübrâ'ya atfedilen ayrıca *Aynü'l-hayât* ve *et-Te'vilâtün-Necmiyye* gibi isimlerle de bilinen tefsir, aslında müridi Necmeddîn-i Dâye'nin (ö. 654/1256) *Bahrü'l-hakâ'ik ve'l-me'ânî fî tefsîri'(l-Kur'ân ve')s-seb'i'l-mesânî* adlı eseridir. Karışıklık Necmeddîn-i Dâye'nin eserinin Necmeddîn-i Kübrâ'ya nispet edilmesinden kaynaklanmaktadır.⁵⁰ Bu kaynak konusunda Elmalılı'nın yaptığı yanlış İsmet Ersöz tekrar ederek eserine taşımıştır.

Gerek *Elmalılı Tefsiri*'nin kaynaklarının birçok emek sonucu indekslendiği fihriste gerekse *Hak Dini Kur'an Dili*'nin kaynaklarını konu alan mezkûr doktora tezlerine bakıldığında ilgili literatürün istisnalar hariç tamamının doğru olarak aktarıldığı görülmektedir. Söz konusu yanlışlar daha önce de vurgulandığı üzere hemen hiçbir müellifin müstağni kalamayacağı hatalardır. Mezkûr çalışmalar *Hak Dini Kur'an Dili*'nin kaynaklarını listelemiş ve hataları üzerine bir çalışmanın yapılabilmesine imkân tanımış, ilmin ilerlemesine önayak olmuşlardır.

Sonuç

Kaynak verimi sürecinde ortaya çıkan ve doğru bilgi içermeyen ifadelerin bir kast olmadıktan sonra yanlış olarak değil de her müellifin maruz kalabileceği hatta *tüm gayretlerine rağmen müstağni kalamayacağı hatalar* şeklinde tanımlanması gerekmektedir. *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsirin metninde farklı alanda yazılmış 300'e yakın kaynaktan yararlanıldığı açıkça belirtilmektedir. Bu eserlerden bazıları 200'ü aşkın yerde kaynak gösterilirken bazılarına ise sadece bir kez atıf yapılmıştır. Böylelikle ortaya çıkan binlerce kaynak gösteriminden bazılarının istisnai olarak künyelerinin eksik veya hatalı şekilde kaydedilmeleri normal karşılanmalıdır. Bununla birlikte düşülen hataların sonraki çalışmalarda tekrar edilmemesi için bu hataların tespiti ve mahiyetinin bilinmesi oldukça önemlidir.

Kaynak veriminde ve naklinde yapılan yanlış ve hatalar; şahıs isimlerinde, kitap isimlerinde, hem şahıs hem eser isimlerinde ve kitap bölümlerine dair bilgilerde yapılan hatalar olarak dörde ayrılabilir.

⁴⁷ Mustafa Özel, *Elmalılı ile Mevdudî'nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım* (Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1999), 28.

⁴⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1971: 5: 3644.

⁴⁹ İsmet Ersöz, *Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır ve Hak Dini Kur'ân Dili*, 78.

⁵⁰ Mehmed Okuyan, “Necmeddîn-i Dâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 496-497; Hamid Algar, “Necmeddîn-i Kübrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 498-500.

Hak Dini Kur'an Dili'nde kaynak gösteriminde rastlanılan hataların kime ait olduğunu tespit, hangi nüshanın esas alındığına bağlı olarak değişiklik arz edebilmektedir. Yapılan taramalar sonucunda tespit edilen yanlışların kimisinin Elmalılı'ya ait olduğu kimisinin ise Elmalılı'nın el yazması müsveddelerin tebyiz (temize çekme) sürecinde meydana geldiği görülmüştür. Bazı hatalar Osmanlıca orijinal metnin Latin harflerine dönüştürülme sürecinde ortaya çıkarken, bazıları ise yalnız sadeleştirilmiş metinlerde bulunmaktadır. Böylelikle yapılan araştırmalarda tespit edilen yanlışların Elmalılı'nın tefsiri üzerine oluşan lüteratürün hemen tamamında yer aldığı görülmektedir. Bu sebeple kaynakçaya dair hatalar, Elmalılı'nın düştüğü hatalar yerine; Elmalılı'nın el yazması müsveddelerinde, *Hak Dini Kur'an Dili* tefsirinin Osmanlıca tıpkıbasımında, Latin harfleriyle orijinal ve sadeleştirilmiş baskılarına ait farklı metinlerde, hazırlanan kaynakçalarda ve tefsirin kaynaklarına dair akademik çalışmalarda ortaya çıkan hatalar olarak isimlendirilebilir.

Yapılan araştırma sonucunda *Elmalılı Tefsiri*'nin Latin harfleriyle basılan orijinal metinlerinde tespit edilen kaynak gösterimine dair bazı yanlışların tefsirin Osmanlıca aslında olmadığı görülmüştür. Bunların yanı sıra Osmanlıca nüshalarda da kitap ve yazar ismine dair yapılan bazı yanlışlar tespit edilmiştir. Bu yanlışlar kimi zaman Elmalılı'nın kendi verdiği kaynaklarda ortaya çıkarken kimi zaman da kendisinden alıntı yaptığı kaynaktan, yanlış verilen kaynak bilgisi sebebiyle meydana gelmektedir. Bunların Latin harflerine yapılan çeviriler ve sadeleştirmelerde de tekrar ettiğine şahit olunmuştur. Bazı sadeleştirmelerde kaynak gösterimi açısından hassasiyet gösterilse de birçok yanlış tekrar edilmiştir. Sadeleştirmelerde muhataplarının anlayacağı şekilde dilin güncellenmesi hedeflenirken verilen yabancı kaynakların uluslararası yazılımlarına uygun olarak ve günümüz Türkçesiyle ifade edilmemesi de kaynak gösterimine dair diğer bir eksikliği oluşturmaktadır.

Tespit edilen bu yanlışlar Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları başta olmak üzere Elmalılı'nın tefsirini neşretmeyi hakka ve halka hizmet olarak gören yayınevlerince yapılacak baskıların tahkikli bir şekilde yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Osmanlıca aslında olmayıp, Latin harflerine dönüştürülme sürecinde ortaya çıkan yanlışların düzeltilmesi ise sorumluluktan öte, başta merhum Elmalılı'nın şahsı olmak üzere kul hakkını, okuyucuya doğru metnin ulaşmasını sağlamayla mükellef yayınevleri açısından yayın ahlakını ilgilendirmektedir. Bu özverinin gösterilmemesi, gelenek içerisinde önemli bir yeri olan; bir âlim ve eserinin, sadece ticari kaygılarla gündeme geldiği gerçeğiyle yüzleşilmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca bu tahkik ve sadeleştirmelerde yabancı isimlerin doğru olarak imlâ edilmeleri de oldukça önemlidir.

Kaynakça

Akpınar, Cemil. "Huttelî, İbnü'l-Cüneyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 429. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Algar, Hamid. “Necmeddîn-i Kübrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 498-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmud. *Rûhu'l-meânî fi tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1431/2010.

_____. *Rûhu'l-meânî fi tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.

Askalânî, Ebu'l-Faysal Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer. *Tebîru'l-müntebih bi tahrîri'l-müştebih*. Thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Beyrut-Lübnan: Mektebetü'l-İlmiyye, ts.

_____. *Nüzhetü'n-nazar fi tavzîhi Nuhbeti'l-Fiker*. Nşr. Nûreddin İtr, 3. Baskı, Dimeşk: Matbaatu's-Sabah, 1421/2000.

Aslantürk, Ayşe Hümeýra. “Necmeddin Neseî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 571-573. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

_____. *Ebu Hafs Ömer en-Neseî'nin (ö.537-1142) "et-Teysir fi't-tefsir" adlı Eserinin Tahlili ve el-Bakara Suresi'nin Tenkidli Neşri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1995.

Atik, Necmi. Elmalılı'nın “Hak Dini Kur'an Dili” Adlı Tefsiri'nin Mukaddimesi'nin Edisyon Kritiği, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 6 (2016): 99-131.

Aygün, Abdullah. “Tefsirlerin Rivayet ve Dirayet Ayrımının Sorunları”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/8 (2015): 141-160.

Bağdadî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb. *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbü's-sâmi'*. Thk. Tahhân Mahmûd, Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1403/1983.

Bağdadî, İsmâil b. Ahmed b. Muhammed Emîn b. Mîr Selîm el-Bâbânî. *İdâhu'l-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-Zünûn*. Beyrut-Lübnan: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Bikâî, İbrahim b. Ömer b. Hasen er-Ribât b. Ali b. Ebî Bekr. *Mesâidü'n-nazar li'l-işrâf alâ Mesâidü's-Süver: el-Maksidü'l-esmâ fi mütabakatı ismi külli süratin li'l-müsemmâ*, Riyâd: Dâru'n-Neşr, Mektebetü'l-Meârif, 1408/1987.

Bilgin, Recep - Sıcak, Ahmet Sait. “Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili İsimli Tefsirinin Müsveddeleri, Tebyizi, Mahtut Nüshaları, Latin Harfleriyle ve Osmanlıca Baskıları” 5. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi, Antakya, 12-14 Nisan 2019.

Bilgin, Recep. *Bir Müfessirin Hadisçiliği: Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Örneği*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2019.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.

Cündiođlu, Dücane. *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2014.

Çalışkan, Necmettin. *Habenneke ve Nüzül Sıralı Tefsiri*. İstanbul: Şule Yayınları, 2017.

Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017.

Dimeşki, Muhammed b. Abdillan, (Ebî Bekr) b. Muhammed İbn Mücâhid el-Kaysî eş-Şâfî, Şemsü'd-Din, eş-Şehîr bi'bn-i Nâsıru'd-Dîn. *Tavdihu'l-müştebih fi dabtı esmâi'r-ruvâti ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm*. Thk. Muhammed Naîm el-Arkasûsî, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993.

Ebû Abdillan Şemşüddîn, Muhammed b. Ebi'l-Feth b. Ebi'l-Fadl el-Ba'lı. *el-Matla' alâ elfâzi'l-mukni'*. Thk. Muhammed el-Arnâvut ve Yasin Mahmed el-Hatîb, Cidde: Mektebetü's-Süvâdi li't-Tevzî', 1423/2003.

Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed. *el-İsrâiliyyât ve'l-mevzuât fi kütübi't-tefsîr*. 4. Baskı. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1987.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. Sadeleştiren: Sıtkı Gölle, İstanbul: Huzur Yayınevi, 2003.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili Elmalılı Tefsiri*. Sadeleştirenler: Lütfullah Cebeci-Orhan Atalay-Sadık Kılıç, Ankara: Akçağ Yayınları, 2015.

_____. *Hak Dini Kur'an Dili Tefsiri*. Tebyiz; Mahmud Bedreddin Yazır, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.

_____. *Hak Dini Kur'an Dili*. Sadeleştirenler: İsmail Karaçam-Emin Işık-Nusrettin Bolelli-Abdullah Yücel, İstanbul: Hikmet/Zehraveyn Yayınları, 2007.

_____. *Hak Dini Kur'an Dili*. Sadeleştiren: Nedim Yılmaz, İstanbul: Hisar Yayınları, 2011.

_____. *Hak Dini Kur'an Dili*. Sadeleştirenler: M. Nur Çetin, Taha Parlar, İdris Şen, Mesut Okumuş, Mevlüt Uyanık, Orhan Atalay, Yusuf Canpolat, Alim Gür, İstanbul: Çelik-Şura Yayınları, 1993.

_____. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1971.

el-Qai', Muhammed Abdül Moneim. *el-Eslân fi ulûmi'l-Kur'an*. b.y.: y.y., 1417/1996.

Endelûsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esîru'd-Dîn. *el-Bahru'l-muhîf fi't-tefsîr*. Thk. Sıdkı Muhammed Cemîl, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/2000.

Ersöz, İsmet. *Elmalılı Mehmed Hamdi Yazır ve Hak Dini Kur'an Dili*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1985.

Fadl Hasan, Abbâs. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn esâsiyyâtühû ve't-ticâhâtühû ve menâhicuhû fi'l-asri'l-hadîs*. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 1437/2016.

Halebî, Nûre'd-Dîn Muhammed Itr. *Ulûmü'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Dimeşk: Dâru's-Sabah, 1414/1993.

Hanbel, Ahmed b. Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsnedü el-İmam Ahmed b. Hanbel*. Thk. Şuayb el-Arnaût, Adil Mürşid, Âmir Gadbân, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Harman, Ömer Faruk. "Ahd-i Cedid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 497. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Herarî, Muhammed Emin b. Abdullah b. Yusuf b. Hasan Urammî Alevî Esyübî. *Tefsîru hadâiki'r-ravh ve'r-reyhân fî ravâye ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru Tavkı'n-Necât, 1421/2001.

Heyet. *Hak Dini Kur'an Dili Fihristi ve Lügati*. Haz. Suat Yıldırım, Asım Uysal, Kadir Kesici, Kamil Uzun, Mustafa Köseoğlu, Durali Yılmaz ve Cahit Baltacı, İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1982.

Heyet. *İslâm-Türk Ansiklopedisi*, İstanbul: y.y., 1945: 2: 55-56.

Huttelî, İshâk b. İbrâhîm b. Sinîn Ebü'l-Kâsım. *Kitâbü'd-dîbâc*. Dâru'l-Beşâir, y.y., 1994.

İbn Ebû Usaybia, Ahmed b. el-Kâsım b. Halîfe b. Yûnus el-Hazrecî Muvaffakuddîn Ebü'l-Abbâs. *Uyûnü'l-enbâ fî tabakâti'l-etibbâ*. Thk. Dr. Nazar Rıdâ, Beyrut: Dâru Mektebetü Hayat, ts.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa'd Şemsuddîn. *Medâricu's-sâlikîn beyne menâzil iyyâke na'budu ve iyyâke neste'in*. 3. Baskı. Thk. Muhammed el-Mu'tasim billâh el-Bağdâdî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 1416/1996.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rabeî el-Kazvînî. *Sünenu İbn Mâce*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, Kahire: Dâru İhyâi Kütübi'l-Arabiyye, ts.

İbn-i Kâdihân, Alâu'd-dîn Ali b. Hüsâmeddin. *Kenzu'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. Thk. Bekrî Hayyanî-Safvet es-Sikâ, 5. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Saâdat Mecdüddîn Mübarek b. Muhammed el-Cezerî. *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîsi ve'l-eser*. Beyrut-Lübnan: Mektebetü'l-İlmiyye, 1399/1979.

Kannevcî, Ebü't-Tayyib Muhammed Siddık Han b. Hasan b. Ali b. Lütfullah el-Hüseynî el-Buhârî. *Fethu'l-beyân fî mekâsıdı'l-Kur'ân*. Saydâ-Beyrut: el-Mektebetü'l-Misriyyetü li't-Tıbbâti ve'n-Neşr, 1412/1992.

Kaplan, Hayri, “Şa’rânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 347-350. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Karaarslan, Nasuhi Ünal. *Cami’at-ta’rib ve Arapçada Yabancı Kelimeler Meselesi*. Doçentlik Tezi, Atatürk Üniversitesi, 1982.

Kâtip Çelebî, Mustafa. *Keşfu’z-zünûn an esâmi’l-kütubi ve’l-fünûn*. Bağdat: Mektebetü’l-Müsînî, 1359/1941.

Kılıç, Mahmud Erol. "Fusûsü’l-Hikem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 230-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferah el-Ensârî el-Hazrecî Şemsuddîn. *el-Câmiu li ahkâmi’l-Kur’ân*. Thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhîm Atfîş. 2. Baskı. Kâhire: Dâru’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1384/1964.

Mâverdî, Ebû’l-Hasan Alî b. Muhammed b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Bağdâdî. *Tefsîru’l-Mâverdî en-nüket ve’l-uyûn*. Thk. es-Seyyid İbn Abdü’l-Maksûd b. Abdü’r-Rahîm, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.

Mehravânî, Ebû Kâsım Ahmet. *el-Fevâidü’l-müntehabe es-sihâh ve’l-garâib: Mehrevâniyyât*. Tahrîc: Hatîb el-Bağdâdî, Medîne: el-Câmiatü’l-İslâmiyyetü bi’l-Medîneti’l-Münevver, 1422/2002.

Mütehasıs Ulemâ Heyeti. *el-Mevsûatü’l-Kur’âniyyeti’l-mütehasasa*. Mısır: el-Meclisü’l-A’lâ li’ş-Şuûni’l-İslâmiyye, 2002.

Okuyan, Mehmet. “Necmeddîn-i Dâye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 496-497. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Özel, Mustafa. *Elmalılı ile Mevdudî’nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1999.

Özgel, İshak. “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Tefsiri ve Hakkında Yapılmış Çalışmalar Bibliyografyası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 10/19-20 (2012): 327.

Öztürk, Nazif. “Elmalılı M. Hamdi Yazır’ın Metrukâtı Hakkında Ön Rapor”, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*, 335-338, Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Paksüt, Fatma. “Merhum Dayım Hamdi Yazır”. *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır*. Ed. Süleyman Hayri Bolay. 2-24. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Sa’lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa’lebî en-Nîsâbûrî. *el-Keşf ve’l-beyân fi tefsîri’l-Kur’ân: Tefsîru’s-Sa’lebî*, Thk. Muhammed İbn Âşûr, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1422/2001.

Sanhâcî, Ebû Abdullah Muhammed b. Said b. Ömer b. Saîd. *Kenzü’l-esrâr ve levâkihu’l-efkâr*. 3747: 24b. Kral Suud Üniversitesi Kütüphanesi.

Sezgin, Fuad. *Târîhü't-türâsi'l-Arabî: ulûmü'l-Kur'ân ve'l-hadîs*. nakalehu ile'l-Arabiyye: Mahmûd Fehmî Hicâzî; racea Arefe Mustafâ, Saîd Abdurrahîm, Riyad: Câmiatü'l-Îmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1403/1983.

Sıcak, Ahmet Sait. *Kur'an Tefsirinde Öznellik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed Abdullah. *Fethü'l-kadîr*. Dimeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, Dâru'l-Kalemü't-Tayyib, 1414/1994.

Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şîrbînî el-Kâhirî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm: es-Sirâcü'l-münîr*. Kahire: Matbaatü Bûlâg, 1285/1868.

Şürünlâlî, Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî. *İkrâmü üli'l-elbâb bi-şerîfi'l-hitâb*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1390/1971.

Taberî, Ebü Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Tefsîrü't-Taberî: Câmiü'l-beyân an te'vili'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkîr, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1420/2000.

Tantavî, Muhammed. *et-Tefsîru'l-vasît li'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru Nehdati Mısır, 1412/1992.

Tâhir b. Âşur, Muhammed Tûnisî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr, "tahrîru'l-ma'ne's-sedîd ve tenvîru'l-aklu'l-cedîd min tefsîri'l-kitâbi'l-cedîd*. Tunus: Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1404/1984.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed eş-Şâfiî en-Nîsâbüri. *et-Tefsîrü'l-basît*. Medîne: Câmiati'i-Îmâm Muhammed b. Suûdü'l-İslâmiyye. 1430/2008.

_____. *Esbâbü nüzûli'l-Kur'ân*. Thk. Isâm b. Abdü'l-Muhsin el-Humeydân. 2. Baskı. Demmâm: Dâru'l-İslâh, 1412/1992.

_____. *el-Vasît fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.

_____. *el-Vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. Thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dimeşk-Beyrut: Dâru'n-Neşr, Dâru'l-Kalem, ed-Dâru's-Şâmiyye, 1415/1994.

Yetik, Erhan. "Huttelî, Ebü'l-Fazl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 428. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed Abdürrezzâk el-Hüseynî Ebü'l-Feyz. *Tâcü'l-arûs*. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. 'Usman b. Kaymaz. *el-İtticâhâtü'l-münharife fi tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm devâfi'uhâ ve def'uhâ*. 3. Baskı. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1406/1986.

_____. *et-Tefsîr ve 'l-müfessirûn*. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.

_____. *Siyeru âlâmü'n-nübelâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1422/2001.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Matbaatü Îsâ el-Bâbî el-Halebî, ts.